

JEVREJI NA KORČULI

Rođen u maju 1919. u Cirihi, Švajcarska, kao jedinac Maksa Mošića i Elze, rođene Nojvelt. Majka poginula kao žrtva holokasta u Beogradu u maju 1942, a otac preminuo u Izraelu 1978. godine. Učesnik Narodnooslobodilačkog rata. Diplomirao u junu 1947. na Tehničkom fakultetu u Beogradu. Radni vek počeo u Vojno-tehničkoj laboratoriji u Beogradu. Prve stručne radove objavio kao šef laboratorije u Fabrici sode u Lukavcu kod Tuzle. Od maja 1952. do maja 1964. učestvuje u modernizaciji Rafinerije nafte u Sisku, a zatim do 1973. godine u izgradnji i pokretanju proizvodnje u Rafineriji nafte u Pančevu. Od 1960. do 1973, honorarno predaje „Industrijsku preradu nafte“ na Tehnološkom fakultetu u Zagrebu i Sisku. Od 1973. do leta 1976. radi kao ekspert UN za obrazovanje kadrova u Indijskoj petrohemiji u Vadodari (Barodi) Gudžarat. Autor tri udžbenika o preradi nafte i petrohemiji, te većeg broja saopštenja u stručnim i naučnim časopisima i na savetovanjima. Zaslužni član Srpskog hemijskog društva i Jugoslovenske asocijacije za naftu i gas.

Član glavnog odbora Svetske federacije jevrejskih boraca, partizana i logorskih zatočenika. Bivši član Izvršnog odbora Saveza jevrejskih opština Jugoslavije. Upisan u Zlatnu knjigu „Kerenkajemeta“.

Oženjen Jugicom, rođenom Križanac, iz Splita. Deca Andro (1946), dipl. inženjer elektrotehnike, i Elza (1948), diplomirani filolog, stručni prevodilac za francuski i španski jezik. Ima dvoje unučadi.

Rodjen sam kao jedinac u sefardsko-aškenaskoj porodici. Samodopadljivo sam se celog života time ponosio. Osećao sam kako sam iz roditeljske kuće i porodičnog okruženja poneo sefardski osunčani optimizam i aškenasku radišnost i urednost kao bezuslovno pravilo ponašanja. Rat je prekinuo moje studije, ali je zato proširio poznavanje stranih jezika. Čak sam deo diplomskih ispita spremao na italijanskom jeziku.

Otišao sam iz Beograda posle aprilskih bombardovanja – i majku više nisam video. Poginula je 9. maja 1942. godine kao zatočenik koncentracionog logora na Banjici u Beogradu.

Otac je napustio Beograd prvi put u leto 1941. godine i krio se neko vreme u Banji Koviljači. Konačno je iz Beograda otišao u decembru 1941. s lažnom ispravom, preko južne Srbije i stigao na Korčulu 16. januara 1942. godine. Od tada pa do kapitulacije Italije, otac i ja stanovali smo u kući porodice Sesa, u gradu Korčuli, na početku puta za selo Žrnovo.

Na Korčulu sam stigao nakon niza peripetija u prvim mesecima posle aprilskog rata.

Kao student četvrte godine, s odloženom vojnom obavezom, otišao sam 6. aprila 1941. u beogradski Vojni okrug da se prijavim u vojku. Bio je to – zbog haosa – bezuspešan pokušaj. Sa školskim drugom Mošom Koenom (s nadimkom Titkus) krenuo sam po vojnom nalogu u Sarajevo. U Sarajevu se srećemo sa još četiri druga: Rafajlom Talvijem (Rafcem) i Josifom Alkalajem (Bubijem) iz Beograda, kao i Pavlom Furhtom i Rudijem Martonom, iz Sarajeva. Sva šestorica, u četvrtak uveče 10. aprila prijavljujemo se u vojnu kasarnu. Oko ponoći nam dolazi dežurni podoficir. Posle kraćeg, ali prisnog razgovora rekao je: „Pre svanuća da se gubite odavde! S ovom vojskom stižete samo u zarobljeništvo i koncentracioni logor.“

U petak posle podne, već smo bili na železničkoj stanici. Titkus nas vodi u Mostar kod svog strica. Na stanici srećemo pukovnika Gašića, oca dveju naših koleginica sa fakulteta. On vodi oveću jedinicu Kraljeve garde. Poznaje nas, jer smo više puta bili gosti njegovih kćeri u porodičnoj kući u Ulici vojvode Milenka. Ukrcava nas sa sobom. U Mostaru ne možemo da napustimo voz. Ustaše pucaju sa okolnih brda po stanici. U Herceg Novom, u subotu u podne, pukovnik Gašić nas iskrcava. On sa jedinicom garde odlazi na Cetinje, a nama želi svaku sreću. Odsedamo u „Hotelu na plaži“. Ovdje nalazimo našu drugaricu Bojanu Jakovljević i njenu porodicu. Tu je već dosta Jevreja izbeglica, a moja grupa obilazi naselja po Boki Kotorskoj tražeći smeštaj.

U utorak 15. aprila uveče čujemo za primirje, a sutradan izjutra – za kapitulaciju Jugoslavije. U podne polazimo za Risan, a u noći idemo

za Perast u nadi da ćemo se ukrcati na neki brod koji bi trebalo da isplovi za Aleksandriju. Nade su bile lažne. Vraćamo se u Risan. Ovde uzimamo napušteni automobil engleskog konzulata iz Ljubljane, pa se njime vraćamo u Herceg Novi. U podne 17. aprila u Herceg Novi stižu Italijani, a posle podne za njima i vozač engleskog konzulata kome bez suvišnih reči vraćamo ključ od automobila.

U utorak 22. aprila popodne, u hotelu se pojavljuje moj brat od strica Andra, maturant Realke, sin Davida Mošića i Klare, rođene Tajtacak. Dva dana docnije autobusom prelazimo u Dubrovnik. Našli smo nameštenu sobu na putu Frana Supila br. 45, nedaleko od hotela „Ekscelzior“ i vile „Argentina“. Poslednjeg dana aprila dolazi mi telegram od oca sa porukom da se ni pod kojim uslovom ne vraćamo u Beograd. Neposredno posle toga, u prvoj sedmici maja napala me je malarija.

U Dubrovniku srećem druga iz detinjstva Alberta Koena sa sestrom Helenom Puci i roditeljima. Helena je bila sasvim mlada nevesta, ali već teško unesrećena. Njena svadba sa Gavrom Zunanom (iz Ulice kralja Petra) bilo je poslednje venčanje u sinagogi „Bet Jisrael“. Gavra je, međutim, već u ratnom zarobljeništvu. Nekoliko dana kasnije, Titkus odlazi stricu u Mostar, a Andra se preko Zemuna vraća u Beograd. Upozoren da će ustaše hapsiti Jevreje, vraćam se u Herceg Novi. Tu zatičem braću od strica moga oca, Avramčeta i Solomona Bukija, sa porodicom.

Solomon Mošić je bio poznati društveni poslenik; pored ostalog dirigent amater i predsednik Srpsko-jevrejskog pevačkog društva. Preko Italije mu je uspelo da 1943. uđe u Švajcarsku. Vratio se u Beograd 1945, a već 1949. se iselio u Izrael sa ćerkom, dva sina, zetom i snajama.

Krajem maja, iz Herceg Novog sam konačno krenuo za Split. Tu je i Andra koga su roditelji iz Zemuna vratili u Dalmaciju. Zajedno smo iznajmili nameštenu sobu u Plinarskoj ulici, iza pozorišta. Ali Andra nije imao mira: već 11. juna je opet otputovao vozom u Zemun. Prešao u Beograd, položio maturu i izgubio život sa prvom stotinom Jevreja, žrtvama odmazde i holokausta, skupljenih na Tašmajdanu 29. jula 1941. godine. Docnije sam saznao da je njegova upornost protiv mog i roditeljskog nastojanja da ostane u Dalmaciji imala i svoju osnovu u jakim mladalačkim osećanjima prema vršnjakinji Elici Štumes iz ulice Strahinjčića Bana. On je to krio, a umesto toga isticao da nije moralno da čovek napušta svoju grupu u teškim vremenima. Nesumnjivo je u iskreno verovao.

Početkom jula sam naivno pokušao da preporučenim pismom švajcarskom konzulatu u Milanu tražim ulaznu vizu za Švajcarsku na

osnovu toga što sam rođen u Cirihi. Posle dve nedelje, švajcarski uredno, dobio sam negativan odgovor. Jul, avgust i septembar u Splitu protiču uglavnom mirno. Sa majkom razmenjujem pisma preko Zemuna. Na isti način, preko Petrovaradina sam dobio dva pisma od Mire, starije ćerke Ljudevita Leva Korodija, iz Ustavske ulice, predsednika odbora cionista u Novom Sadu. Korodijevi su do njilaškog preuzimanja vlasti u Mađarskoj u martu 1944. godine živeli u svojoj kući. Tada su oterani u koncentracioni logor, a preživeli su kao deo trampe engleskih kamiona za jevrejske zatočenike, zaključene u Carigradu, u leto 1944. godine.

U Splitu se okupilo dosta jevrejskih izbeglica iz cele Kraljevine Jugoslavije. Pokušavamo da se zavaramo i smirimo, trudeći se da prividno uredno živimo. Kad je u Split stigla putujuća opera „Caro di Tespi“, posećujem predstave „Turandot“ i „Rigoletto“ na Botičevoj poljani. Kad su krajem jula domaći crnokošuljaši izlepili antisemitske plakate na kupalištu „Bačvice“ i po restoranima u gradu, prešli smo na plivanje u susednu uvalu Firule, na kupalište „Jadranske straže“. Ovde sam se upoznao sa sestrama Križanec. Sa mlađom od njih, mojom vršnjakinjom Jugicom, venčao sam se četiri godine docnije. Na Firulama takođe srećem Acu i Nadu Vinterštajn, moje nešto mlađe drugove iz Beograda, a decu prijatelja mojih roditelja, Elze i Pavla Vinterštajna, uglednog advokata i člana uprave „Bnei-b'rita“. Vinterštajnovi su me često pozivali na ručak. Stanovali su na Firulama, u kući porodice Pavlović sa kojima sam se družio i posle rata u Splitu. Vinterštajnovi su preko Švajcarske stigli u Njujork, gde sam ih sreo 1960. godine i docnije.

Poslednjih dana avgusta, iz naše grupe su Titkus, koji se u međuvremenu vratio iz Mostara, Žak Pinto i Josif Alkalaj, od splitske Kvesture – tj. italijanske policijske uprave – dobili upute za konfinaciju na Korčuli. Na Korčulu su upućeni i Isak Kučo Alkalaj sa suprugom Zafirrom i ćerkom Biankom. Kučo Alkalaj je bio u Beogradu član Berze i stanovao je u njenoj zgradi na Kraljevom, sada Studentskom trgu, u čijem se prizemlju umesto Berze sada nalazi Etnografski muzej.

Dana 4. septembra, Kvestura i meni saopštava da sam konfiniran u gradu Korčuli. Otputovao sam izjutra 9. septembra brodom „Dedinje“, preimenovanom u „Dubrovnik“. Ispraća me Jugica. Kako se brod polako odvezuje od obale, Jugica mi preko ograde dobacuje crvenu ružu.

Lepi beli putnički brodovi „Jadranske plovidbe“ sada su sivi, neugledni, ratno žalosni. I ja žalostan sedim na gornjoj palubi i pokušavam da dokučim neizvesnu budućnost.

U toku avgusta i septembra 1941. uputila je splitska Kvestura oko sedam stotina izbeglih Jevreja na Korčulu. Svi smo sa statusom

„slobodnih konfiniraca“, tj. sami se brinemo o smeštaju uz slobodu kretanja po mestu. Jevrejskoj zajednici je bila određena obaveza da se sama brine o izdržavanju svojih članova bez sredstava, kao i za nekoliko austrijskih i nemačkih emigranata antifašista.

Ideju da Korčula postane ostrvo „konfiniraca“ dao je korčulanski hotelijer Andreis. On se obratio splitskoj Kvesturi s predlogom da se deo od tri hiljade i nešto više Jevreja izbeglih iz raznih krajeva Jugoslavije pod nemačkom okupacijom, iz Splita i drugih mesta u Dalmaciji uputi na boravak u Korčulu. Andreis je osigurao svesrdnu podršku okupatorske opštinske uprave, ugradivši u svoj predlog klauzulu o plaćanju boravišne takse uobičajene u turističkim mestima. U Kvesturi je Andreisov predlog tako dobro prihvaćen da je, osim grada Korčule, i veliko ribarsko mesto Vela Luka određeno kao mesto prinudnog boravka, tim pre što se u Veloj Luci već nalazila jevrejska ribarska škola („hahšara“) čije su polaznike tamo zatekli aprilski slom Jugoslovenske kraljevske vojske i italijanska okupacija. Sve do novembra, oko četiri stotine Jevreja u Korčuli nisu stvorili neku čvršću društvenu ili ekonomsku organizaciju. Jedini oblik organizovanosti bilo je postojanje predstavnika „konfiniraca“ pred italijanskim vlastima koje je utelovljavao karabinijski poručnik Ronkoroni. Jevrejski predstavnik bio je lingvista Anđelko Farhi, čija se podobnost iscrpljivala u odličnom poznavanju italijanskog jezika i ličnom poštenju skopčanim sa dobrom voljom i savesnošću. On je, na primer, na korčulanskoj rivi dočekivao svaki brod iz Splita sve do novembra, prihvatajući i upućujući svakog „konfinirca“ koji bi se iskrcao. Takav doček je za novodošlog člana jevrejske zajednice bio i ohrabrenje i trenutno olakšanje neizvesnosti.

Sredinom novembra se najzad stvara prva ekonomska organizacija, neka vrsta zadruga u hotelu „Bon repos“, u zalivu Luka, istočno od Starog grada. Zadrugu su organizovala braća Isak Kučo iz Beograda i Jozef Alkalaj iz Sarajeva. Oni su u njoj vodili glavnu reč. U ovom hotelu je takođe dobilo mesta i nas desetak omladinaca s oskudnim ili nikakvim sredstvima. Mi smo svoje izdržavanje zarađivali radom u hotelskim zajedničkim prostorijama, kuhinji i restoranu. U „Bon repos“ smestilo se oko stotinu konfiniraca, a oko tri stotine je ostalo po privatnim stanovima i u manjim hotelima.

Posle prvih akcija splitskih rodoljuba protiv italijanske okupatorske vlasti uveden je policijski čas – „coprifuoco“ – i na Korčuli, i to za starosedeoce od zalaska do izlaska sunca, a za konfinirce celodnevan, to jest zabrana izlaska iz kuća. U toj situaciji, Aleks Joelić iz Zagreba, izjednačen sa starosedeočima – jer se u Korčuli kao rekonvalescent,

posle amputacije prstiju jedne ruke, našao već u martu 1941 – jedini se od Jevreja mogao kretati po dnevnoj svetlosti. Donosio je hleb jevrejskim porodicama, posebno onima koje su imale decu. Trajalo je to dobranih deset dana, posle čega je Ronkoroni saopštio Farhiju da će Jevreji biti prebačenu u severnu Italiju.

Sredinom decembra 1941, prva stotina konfiniraca odlazi brodom preko Trsta u Modenu. Među njima su i Farhi i većina zadrugara iz hotela „Bon repos“.

Na Korčuli se za Jevreje sada menjaju prilike: zadruga je raspuštena, a akcija oko preseljenja nije nastavljena. Novi predstavnik Jevreja kod Ronkoronija je Hajnrih Levi, trgovac po zanimanju do „anšlusa“ u Beču, inače Sarajlija. Levi zna i italijanski jezik i organizaciju rada pa, osim predstavničke, uzima odmah i predsedničku funkciju formalno neustanovljene, privremene jevrejske opštine u Korčuli.

On odlazi u Split i uspostavlja stalnu povezanost grupe u Korčuli s Jevrejskom opštinom u Splitu. Opština u Splitu već je u vezi sa „Dela-semom“ u Đenovi, čije je puno ime „Delegazione per l’assistenza agli emigranti“. Sa primljenom finansijskom pomoći, koja će od sada redovno da pritiče, u januaru 1942. godine organizuje omladinsku menzu u kući Ivelja, gde je i sam stanovao sa suprugom i ćerkom, na kraju obale Sv. Nikole. Ubrzo posle toga, po uzoru na splitsku jevrejsku školu profesora Štega i Kalderona, osniva školu za decu konfiniraca u dve-ma prostorijama na prvom spratu jedne kuće u predelu Borak, preko puta doma porodice Ante Jeričevića.

Nastavu su vodili jevrejski studenti, a među njima sam bio i ja. Sa decom se radilo prema jugoslovenskom nastavnom programu za ondašnju nižu gimnaziju.

Prilike u Veloj Luci su se tokom jeseni 1941. vrlo malo razlikovale od opšte slike u gradu Korčuli, iako je prosek finansijskih stanja konfiniraca, sticajem okolnosti, bio osetno niži nego u Korčuli. Jozef Maestro, bivši direktor banke „Melaha“ iz Sarajeva, sada konfinirac u Veloj Luci, s dvojicom pomoćnika predstavljao je tri stotine Jevreja pred italijanskim vlastima, to jest kod karabinijerskog narednika, potčinjenog poručniku Ronkoroniju u Korčuli. Dvadesetak omladinaca bez sredstava, mahom Sarajlija, smešta se u septembru u prostorije jevrejske ribarske škole, u kojoj zatiču još pet ili šest polaznika. „Hahšara“ sada više ne deluje ni kao škola, ni kao ribarska zadruga. Ona je još samo prihvatilište za omladince o kojima se posebnó stara splitska Jevrejska opština. Još pre nego što su krenuli za Velu Luku, u Splitu su prošli kroz lekarski pregled koji je obavio dr Silvio Altaras. U „hahšari“ su obrazovali menzu čiji je ekonom Avram Papo. Kada su Italijani u kasnu jesen

1941. naredili izvlačenje svih ribarskih leuta i čamaca na obalu radi sprečavanja veze između partizana na ostrvu i na kopnu, barka „hahšare“ je bila izuzeta pod uslovom da ne izlazi iz velalučkog zaliva. To je omladincima omogućilo da pribave nešto dodatnog novca prevozeći ljude s jedne strane zaliva na drugu. Osim toga prihvatili su se fizičkih poslova u mestu, sve dok partizani nisu razrušili kolski put između Blata i Vele Luke, što nisu hteli da opravljaju.

Ostali konfinirci smestili su se po velalučkim kućama. Ograničenje slobode bilo je ublaženo srdačnim odnosom domaćih žitelja prema izbeglicama. Čak ni opaki postupci vrlo retkih pojedinaca nisu uticali na opšte raspoloženje.

Braća Fedor i Boris Njemirovski iz Zagreba su stanovala kod porodice čiji je nadobudni sin napustio roditeljski dom i postao endehazijski vojni avijatičar. Za vreme svog dopusta u jesen 1942, on krišom od roditelja podmetne u sobu Njemirovskih pet pečata sa petokrakom zvezdom, pa lažno denuncira Fedora i Borisa. Posle njegovog odlaska, karabinjeri pretresu kuću i uhapsu braću. Bili su sprovedeni u Šibenik i ostali zatočeni do kapitulacije Italije. Fedor je kasnije umro od posledica zlostavljanja u zatvoru.

S razvojem Narodnooslobodilačkog pokreta tokom 1942. godine, u velalučkoj „hahšari“ se organizuje grupa aktivista koju je, već u oktobru, trebalo da prihvati korčulanski partizanski odred. Zbog blokade koju su Italijani vršili preuređenim i naoružanim zaplenjenim logerom „Sitnica“, izlazak iz konfinacije se odlagao sve do kraja januara 1943. godine.

I kad su, najzad, petnaestorica „hahšarista“ i izvestan broj domaćih omladinaca izašli „u šumu“ – kako se tada govorilo, i to na Korčuli s punim pravom jer je otok obrastao borovinom – Velalučani su morali neprimetno da se vrate kućama jer su se jedva stekle mogućnosti za prebacivanje Jevreja na Hvar i dalje preko Podgore na Biokovo.

Petnaestorica jevrejskih omladinaca su od Mesnog komiteta pre polaska dobila potvrde da su kandidati za članove Komunističke partije. Bili su to: Santo Kabiljo, Jakov Kabiljo Jakile, Jozef Romano Jusule, Salamon Romano, David Altarac Česi, David Danon Dado, David Katan, Jozef Papo Čiči, Miša Štajner, Silvio Maestro, Jakov Sekelji, Ašer, Karli i Moša čija su mi prezimena ostala nepoznata, kao i petnaesti kome ne znam ni ime ni prezime. Ašer, Karli i Moša bili su polaznici ribarske škole, a ostala dvanaestorica su bili konfinirci. Od cele grupe, Narodnooslobodilački rat su preživela samo trojica: Santo Kabiljo i Mišo Štajner su sada u Izraelu, a Silvio Maestro u Beogradu.

Kad su doznali za odlazak omladinaca u partizane, italijanski fašisti su u martu uhapsili grupu omladinaca, a nešto kasnije, verovatno u junu, izveli su na streljanje trinaest mladića, pretežno iz Vele Luke. Među streljanim bila su i trojica Jevreja: Leon Romano, Isak Kabiljo i Avram Romano, zvani Momak. Streljani Velalučani i Jevreji proglašeni su za saradnike Narodnooslobodilačkog pokreta. U stvari, oni su bili taoci koje su italijanski okupatori streljali za odmazdu.

Aktivni saradnik NOB-a na ostrvu bio je u to doba Jevrejin Đuro Engl Pavlović, službenik iz Zagreba i rezervni kapetan I klase. Zbog opasnosti da Italijani otkriju njegov rad, on se tog leta priključio korčulanskom odredu. Pavloviću je priznato svojstvo borca iz 1941. godine, iako nije postao nosilac Spomenice.

Ostale neoženjene konfirirce mlađe od trideset godina, karabinijeri su okovali i ukrcali na brod koji je kasno uveče isplovio za Korčulu. Na putu su na njega sa obale pripucali partizani, a nešto docnije je na brodu izbio požar koji je posada uspela da savlada. Za sve vreme, pohapšeni omladinci su ostali u okovima. U zoru su stigli na pristanište Korčule i odmah sprovedeni u zatvor.

Već pre dolaska omladinaca iz Vele Luke, prostorije menze u kući Ivelja su postale suviše tesne, pa se menza preselila u jednu praznu kuću u zapadnom delu starog grada, unutar zidina, nedaleko od kuće porodice Arnerić. Menzaši biraju Majera Altarca za svog člana odbora u koji tada, pored Hajnriha Levija, kao ekonom ulazi i Zagrepčanin Edo Piliš. Još dok su velalučki „hahšaristi“ i drugi omladinci bili u zatvoru kod korčulanskih karabinijera, poručnik, ili tada možda već kapetan, Ronkoroni preko Hajnriha Levija traži da omladinci u menzi imaju trojicu za taoce za slučaj da se ponovi odlazak u partizane. Omladinci su to odlučno odbili s porukom da Ronkoroni sam po svom izboru imenuje taoce. Hajnrih Levi je nekoliko puta išao između menze s okupljenim članovima i sedišta Ronkoronija, prenoseći poruke verno i bez pritisaka na omladince, što ga je oslobodilo prećutne sumnje da u svom radu ima oslonac kod Ronkoronija. Ova sumnja se uvukla zbog Levijevog autoritativnog rukovođenja u svakodnevnim poslovima male jevrejske zajednice u Korčuli. Pitanje taoca je rešeno tako da je Ronkoroni sve menzaše – oko dvadeset na broju – proglasio taocima, što su omladinci doživeli kao svoju političku afirmaciju, a Levi kao pad tere-ta sa duše i uspostavu punog poverenja u njegovu čestitost.

Nekoliko dana posle toga, velalučki omladinci izlaze iz zatvora, ali ih ne vraćaju u Velu Luku nego ostaju u Korčuli s obavezom da se svakodnevno izjutra javljaju u stanicu karabinijera. Veći deo njih učlanjuje se u menzu.

Brojno ojačana i kroz uspešnu konfrontaciju s Ronkoronijem ideološki pripremljena, menza postaje mesto delovanja male partijske organizacije kojoj je na čelu bio Aleks Joelić iz Zagreba, a članovi – po utisku i sećanju – Leon i Albert Alkalaj, Eli Altarac, Majer Altarac, Moca Altarac i verovatno još poneko. Joelić je bio povezan s mesnom organizacijom u kojoj su nosioci rada bili učitelj Zoran Palčok i omladinac Zvonko Letica, sin zubnog lekara, posle rata novinar u Zagrebu. Karakteristična epizoda iz tog prvog perioda organizovanog ilegalnog antifašističkog rada bilo je štampanje letaka na geštetneru u kancelariji školskog nadzornika, neposredno pored Ronkoronijeve kancelarije. U tom poslu su jevrejski omladinci aktivno učestvovali, i to u prvo vreme kao instruktori jer korčulanski aktivisti nisu vladali tehnikom izrade letaka.

U proleće 1942. počinje prikupljanje novčanih priloga za Narodnooslobodilački pokret. Iznosi nisu bili veliki, ali značaj te akcije, koja nije prestala sve do septembra 1943, bila je prvenstveno u identifikaciji konfiniraca sa Narodnooslobodilačkim pokretom.

Uz politički oživeo je i kulturni rad. U menzi se, u razmacima od jedne do dve sedmice, održavaju koncerti uz prikupljanje dobrovoljnih priloga za pomoć menzi i porodicama u težoj oskudici. Koncerata je bilo sa ploča, uz uvodno izlaganje, ili u živom izvođenju Samuela Čačkeza iz Mostara, umetnika na harmonici, pevača Maksa Savina, basa, i tenora Zvonka Glika, obojice iz Hrvatske. Svoj doprinos aktivnosti davao je i dr Bruno Bjelinski, kompozitor iz Zagreba.

Oko književnika Teodora Čokora iz Beča okupio se izvestan broj konfiniraca kojima je on držao predavanja iz istorije umetnosti. To je bio javni oblik okupljanja. Međutim, posle Čokorovih predavanja na nemačkom jeziku, redovno bi se većina slušalaca zadržavala i diskretno raspravljala o vestima sa italijanskog radija, ili o informacijama za koje se tek moglo naslućivati iz kojih izvora dolaze.

Mnogi mlađi ljudi su osim toga učili engleski i italijanski jezik. Udžbenik italijanskog jezika sam sačuvao kao uspomenu sve do sada, a ne sećam se više kako sam nabavio udžbenik engleskog jezika. Više ne znam ni koji je to udžbenik bio. Engleski izgovor tada nisam savladao nego samo pravopis, gramatiku i delimično leksiku.

U ono vreme, Marin Cetinić je bio sekretar Okružnog komiteta za južnu Dalmaciju i u tom svojstvu je opomenuo mesnu organizaciju zbog neaktivnosti pored osam stotina okupatorskih vojnika, karabinjera i crnokošuljaša. Zahvaljujući preciznim obaveštenjima koja je pribavio Leon Alkalaj, kupujući ispod ruke hleb od italijanskih vojnika, a za potrebe jevrejskih porodica – racionirano dnevno sledovanje iznosilo je

tek 300 grama – korčulanska organizacija je mogla da pripremi napad na mornaričku izvidničku stanicu iznad grada.

Grupa konfiniranih Jevreja na Korčuli: u prvom redu (s desna na levo, sede) – Salamon Altarac, Erna Altarac, Klara Altarac, Majer Altarac, Alegreta Albahari, Ema Kamhi i njen sin Mojse i Maks Mošić; u drugom, srednjem redu (s desna na levo): Rahamim Baruh, Ladislav Bruner, Eli Altarac, Albert Alkalaj, Branko Šlezinger, Grgur Dojč, slede dvojica nepoznatih, David Gaon, zatim nepoznat, dr Mirko Bruner; zatim dvojica nepoznatih, Samuel Čačkes, Menahem Elazar i Moric Danon; u trećem redu, stoje (s desna na levo): Miroslav Šiler, zatim dvojica nepoznatih, Alfred Mošić i takođe nepoznat prognanik

Stanica se nalazila u okrugloj kuli, lokalnom malom utvrdenju iz venecijanskog doba ili napoleonovskih ratova. Imala je posadu od desetak ljudi, ali veliko skladište lakog oružja i municije. Grupa korčulanskih skojevaca napala je stanicu u kasno popodne. Među njima je bio i Eli Altarac. Mi ostali iz grupe omladinaca članova menze imali smo zadatak da besposličimo na rivi na uobičajen predvečernji način i da motrimo na kretanje fašističke lučke milicije. Skojevci su, ne ispalivši metak, razoružali signaliste i mornare na stanici. Dole u gradu nije se čuo pucanj. Kad su počeli da iznose oružje i municiju prema partizanskom logoru kod Čare, sasvim neočekivano se pojavio parobrod u zapadnom ulazu u Pelješki kanal. Kako je sa izvidničke stanice izostao signal za slobodan prolaz, u lučkoj kapetaniji je nastala uzbuna; ubrzo posle toga

su prema kuli krenuli karabinjeri i lučki crnokošuljaši. To je skojevcima skratilo raspoloživo vreme, pa je Eli Altarac u žurbi zaboravio svoju kožnu bluzu. Svestan da je time ostavio trag koji vodi do skojevaca u gradu, pred nosom nastupajućih Italijana vratio se i izvukao svoju bluzu. Zahvaljujući tome, Italijani su akciju pripisali korčulanskom partizanskom odred.

Ipak, kad su se uskoro posle tog događaja pojavile antifašističke parole na zidovima kuća u gradu, karabinjeri su uhapsili mnoge omladince, a među njima i dva učesnika u napadu na mornaričku izvidničku stanicu. U zatvoru se našao i Zoran Palčok koji je uticao na moral omladinaca, pa nijedan pod batinama nije ništa priznao. U toku istrage su ih izveli pred mornare sa izvidničke stanice. Izgleda da je jedan od njih prepoznao Zvonka Leticu, verovatno po karakterističnom duguljastom licu, čije osnovne crte nije mogla da maskira ni nagaravljenost za vreme akcije. Međutim, mornar je prećutao. Eli je uprkos tome bio u opasnosti, pa mu je Zoranov brat, dr Vedran Palčok, izdao uverenje o zapaljenju slepog creva i naučio ga kako da simulira simptome. Na osnovu toga je Eli dobio propusnicu za odlazak u Split radi operacije. Karabinjeri su, za svaki slučaj, Elijevu fotografiju pokazali i uhapšenim skojevcima i članovima posade izvidničke stanice s pitanjem da li je učestvovao u napadu. Jedni ga nisu videli, a drugi nisu prepoznali. Eli je ostao u Splitu do kapitulacije Italije.

Događaji na početku septembra 1943. nisu nikog iznenadili. Odmah po odlasku italijanske vojske i karabinjera, narodnooslobodilački odbori izlaze iz ilegalnosti. Na Korčuli i Pelješcu se stvara XIII brigada Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, u sastavu XXVI divizije. Naš poznanik Aleks Joelić je član korčulanskog Mesnog, a zatim i član Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora. Eli Altarac se vraća iz Splita i prihvata dužnost sekretara SKOJ-a.

Po nalogu pomoćnika starešine zajednice u Veloj Luci, dr Jozefa Tirhofera, u Korčulu dolaze braća Šternfeld rodnom iz Koprivnice. Obraćaju se najpre Joeliću, a zatim zajedno s njim od narodne vlasti traže saglasnost za evakuaciju velalučke grupe konfiriraca u južnu Italiju. Odobrenje je potpisao predsednik Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora Vid Mihičić. Tako su Velalučani prvi otišli iznajmljenim trabakulama, a Vid se izložio kritikama iz redova vojnih partizanskih rukovodilaca koji su smatrali da će odlazak Jevreja loše uticati na moral stanovništva. Ovu ocenu će događaji do kraja godine jasno da opovrgnu. U času izricanja, ona se s jedne strane temeljila na nepoznavanju prave

prirode holokausta, a sa druge strane na optimističkoj proceni da je srednjedalmatinsko otočje konačno i zauvek oslobođeno.

Odlazak konfiniraca iz Vele Luke može stvarno da se uklopi u nešto kasnije opšte sprovedenu akciju narodne vlasti u srednjoj Dalmaciji, u toku koje je neboraćko stanovništvo sklanjano kao „partizanski zbijeg“ preko Visa i južne Italije u El-Šat na Sinajskom poluostrvu. Naime, u Veloj Luci nije već godinu i po dana bilo omladinaca, odnosno potencijalnih boraca.

U samoj Korčuli, međutim, došlo se do odluke da će se omladinci uključiti u XIII brigadu, a deca, žene i muškarci stariji od trideset godina evakuisati. Osim toga je zaključeno da svaka osoba može da ponese samo jedan komad ručnog prtljaga, ili jednu naprtnjaču, kako bi se što bolje iskoristio prostor na jedinom raspoloživom motornom jedrenjaku. Sav višak odeće i namirnica ustupljen je korčulanskoj bolnici.

Brod je isplovio posle podne, a kad je prolazio pored krajnjeg istočnog rta Ražnjić kod sela Lumbarde dobio je signal da se vrati u luku Korčule. Bilo je to naređenje Franka Telente, političkog komesara XIII brigade, koji nije bio uključen u odlučivanje o odlasku, a osim toga je tvrdo zastupao stav da je evakuacija konfiniraca izraz kapitulanstva.

Povratnici su – sada bez ikakvih sredstava za samostalno izdržavanje – smešteni u hotel „De la ville“ na obali i pali na teret narodne vlasti. Osim njih, u Korčuli se još nalazila mala grupa Austrijanaca i oko stotinu Jevreja neboraca za koje na brodu nije bilo mesta prilikom neuspelog odlaska. O svemu tome je Joelić obavestio Marina Cetinića kada je desetak dana kasnije došao na Korčulu. Marin je znao više o opštem položaju u Dalmaciji i verovatnom razvoju događaja, pa je posle dogovora s višim rukovodiocima odobrio ponovni odlazak. Na Korčuli su sada ostala 84 Jevreja neborca i četiri Austrijanca. Omladinci su već bili u vojnim jedinicama. Omladinci su ušli u razne jedinice XIII dalmatinske brigade, a kasnije su neki od njih prešli na dužnosti u druge delove VIII korpusa, kao i u mornaricu NOVJ.

Sa korčulanskom četom prešao sam na Pelješac, na položaj iznad Stona. Već posle nekoliko dana povereno mi je bataljonsko odeljenje sa dva minobacača od 80 mm, kao i dve mazge. Bio sam jedini među mladim borcima bez vojne obuke, u novoosnovanoj XIII brigadi, koji se snalazio s nišanskim uglomerima i tablicama. Kasnije sam prešao najpre u obalsku artiljeriju na rtu Ražnjić na Korčuli, a zatim, na početku 1944. godine, u tehničku službu partizanske Mornarice.

Krajem 1944. poginuo je Zdravko Has u toku kninske operacije. Poručnik Moco Altarac iz Sarajeva oduzeo je sebi život u nastupu depresije, u oslobođenom Splitu krajem 1944. godine.

Ostali učesnici Narodnooslobodilačkog rata, bivši konfinirci u Korčuli, dočekali su oslobođenje zemlje. Majer Altarac, Eli Altarac i Iso Levi do penzionisanja su ostali u Jugoslovenskoj armiji.

Samo dve sedmice posle odlaska neboraca, 23. oktobra 1943, u okviru svojih operacija zaposedanja jadranske obale, Nemci su otpočeli lokalnu ofanzivu na Pelješac, a 23. decembra iskrcali se na Korčulu i okupirali je.

Grupa preostalih konfiniraca se zajedno sa jedinicama XIII dalmatinske i I prekomorske brigade i delovima I dalmatinske udarne brigade povukla do Vele Luke, odakle je evakuisana na Vis i dalje, zajedno sa dalmatinskim zbegom, u južnu Italiju. U povlačenju iz Korčule do Vele Luke nestao je samo jedan bivši konfinirac. Na žalost, njegovo ime je prekrilo zaborav.

S odlaskom ove poslednje grupe Jevreja 28. ili 29. decembra 1943. završava se grupni boravak Jevreja na Korčuli. Međutim, dvoipogodišnji zajednički život konfiniraca i Korčulana nije ostao bez tragova i živih veza. Ostali su zetovi i snaje, ostala su prijateljstva, živa sećanja na srdačnost i druženje velalučkih, korčulanskih i jevrejskih porodica, sećanja na saradnju korčulanskih i jevrejskih lekara, i najzad sećanja na drugarstvo u borbenim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.